

TUBAY TIZIANO *

Akik öregebbek, mint a történelem

Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út: Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018. 496.

Az elmúlt tíz esztendőben a Székelyföld és a székelység történelméről, régészeti és művelődéstörténeti hagyatékáról, katonai és határvédelmi szerepéről, valamint a székely írásról több összefoglaló kötet látott napvilágot. A legfrissebb Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt könyve, mely a székely eredettudat irodalmi forrásait és a székely identitás változatos megjelenési formáit vizsgálja napjainkig. A kötet kiadását a szerzők számos, e témakörben írt publikációja előzte meg.

Az első fejezet a mítosz és eredetmítosz, eredetkultusz fogalmait elemzi. Hermann a mítoszok értelmezésének történetét vázlatosan mutatja be, mértékadónak Lucian Boia felfogását tekinti. (21.) Az eredetmítoszok értelmezésében Mircea Eliade a moldvai országalapítás mondájáról írt tanulmányának bevezető tézisét adaptálja, ennek kapcsán jelöli ki azokat a kérdéseket, melyekre a székely eredetmonda alakulását követve válaszokat keres: „[A] szóban forgó nép, a különböző korokban, miképpen tekintett (tekint) eredetmítoszára: mint afféle mesére, amely szép és egyben a közösség számára fontos jelképek tárháza, vagy mint megtörtént, valós tényre? Milyen történelmi körülmények tették-teszik szükségessé az illető nép (vagy csoport) számára a mítoszok valós történelemként való ’segítségül hívását’? Hogyan változtak-alakultak e körülmények a különböző korokban? Mitől és miképpen válhat egy eredetmítosz érzelmileg túlfűtött eredetkultusszá?” (27.)

* A szerző irodalomtörténész, mail: tubay.tiziano@gmail.com

A második fejezet a kötet legterjedelmesebb egysége, a székelység múltképeinek forrásait veszi számba 1848-ig. A fejezet bevezetője – talán kissé túlzott óvatossággal fogalmazva – felhívja figyelmünket a tudományos módszertannal (re)konstruálható múlt és a közölt szövegek közötti ellentmondásra. A középkori krónikairadalomból Anonymus, Kézai Simon, Paulus Venetus és a Képes Krónika, a reneszánsz történeti irodalomból Thuróczy János, Petrus Ransanus, Antonio Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Szamosközy István és Pethő Gergely kapcsolódó szöveghelyeit mutatja be. A válogatás nagyban támaszkodik a Kordé Zoltán összeállította szöveggyűjteményre (2001). A bemutatott szövegek közül kimaradt a magyar történeti irodalom *editio princeps*e, a Hess András nyomtatta Budai Krónika,¹ pedig Thuróczy János 1488-ban megjelent kötetéig – mint az első Magyarországon nyomtatott könyv – a korábbi kéziratokhoz képest nagyobb valószínűséggel kerülhetett székely kezekbe. Hermann, Bonfini jelentőségét a sajtóból a 16. század derekán kikerült első kiadását követő újabb kiadásai, köztük Heltai Gáspár kivonatolt magyar fordítása (1575) jelentette publicitásban látja. (46.) Oláh Miklós kapcsán hangsúlyozza, hogy ő az első erdélyi származású szerző, akitől a székelyek történetéről olvashatunk. (49.) Benczédi Székely István krónikája (1559) nemcsak az első magyar nyelvű világtörténet, de személyében a székelyek eredetéről elsőként szólt meg székely szerző. Ráadásul a kötet népszerűsége és elterjedtsége Székelyföldön is adatolható, sőt egy marosvásárhelyi polgár, Borsos Sebestyén kivonatolta és 1583-ig a maga gyűjtötte hírekkel folytatta is Székely munkáját. (55.) Szamosközy István a korábbi szövegagyománnyal kapcsolatban sokszor kételkedő vagy éppen ellenvéleményt megfogalmazó történeti feljegyzései egészen a 19. század derekáig kéziratban maradtak, hatása a nyomtatott művektől így elmaradt. Ugyanakkor a gyulafehérvári levéltárban Szamosközy írásait később számosan felhasználták, mások között Istvánffy Miklós, Lorenz Töppelt és Bethlen Farkas. (61.)

Werböczy István jogi kézikönyve, a *Tripartitum...* (1517), noha jogerőre sosem emelkedett, a magyar jogszolgáltatás 1848-ig meghatározó központi forrása volt. Hermann, Bónis György meglátását idézi, miszerint Werböczy István a székelyeknek

¹*Chronica Hungarorum*. Buda: [Andreas] Hess, 1473. [RMNy 2]

hatalmas szolgálatot tett a székely jog egyes elemeinek konzerválásával, és a jogrendszerük különállásának és sajátos voltának megerősítésével. Hermann úgy véli, Werbóczy a székelyekre vonatkozó cikkelyében azzal, hogy a székelyeket azon hunok utódaként mutatta be, akik megtartották a hadfelkelésre vonatkozó egyezséget és így nemesi státuszukat megőrizték, szintén jelentős szolgálatot tett nekik: „aligha tévedünk, ha ebben a székelyek szkíta-hun tudata egyik fontos forrását látjuk. (...) A *Tripartitum* századokra meghatározta Magyarország és Erdély jogviszonyait, ezért képletesen akár úgy is fogalmazhatunk, hogy törvényerőre emelte a székelyek szkíta-hun eredetének tételét.” Adatolható szerinte az is, hogy a *Tripartitumot* Székelyföldön sokan olvasták, nemcsak gimnáziumi és kollégiumi diákok és hivatali tisztségviselők, de kevésbé literátus falusi előljárók is. (65–66.)

Az oktatást, tankönyveket és didaktikai segédanyagokat két alfejezet tárgyalja. Előbbi a jezsuita oktatás és hősepika hun-eredettudattal kapcsolatos összefüggéseit mutatja be. Hermann az irodalmi tevékenység, udvarhelyi és marosvásárhelyi gimnáziumban folytatott oktató-nevelő munka mellett feltételezi, hogy a jezsuiták a hun származás tanát a lelkipásztori szolgálat során is közvetíthették. (75–77.) Hosszabb időszakot fog át a tankönyveket áttekintő alfejezet, ahol a 16. század végétől a 19. század közepéig sorakoznak szerzők: Szenci Molnár Albert, Geleji Katona István, Apáczai Csere János, Bíró Sámuel, Huszti András, Bertalanffi Pál, Losontzi István, Sándor István, Szekér Joachim és Horvát István.

A hun származás tana a megszorított irodalmi források és nagyszámú közvetítők hatására széles körben, a társadalom minden rétegében elterjedt. A 18. században a történettudományban megjelenő újabb irányzatok azonban a hun eredetet kritikával kezelték, a magyarok és székelyek származásával kapcsolatban új elméletek láttak napvilágot. Az etnikai és tudományos viták először jelentenek kihívást a hun származás híveinek. Éppen ezért a következő alfejezetek a *Csillagösvény és göröngyös út* legfontosabb egységei közé tartoznak. Elsőként olyan tudósok bukkannak fel, akik dolgozatukban kétes eszközöket is használtak (Benkő József, Szigethi Gyula Mihály).

Egészen más lapra tartozik a *Csiki székely krónika* néven elhíresült szöveg. A latin nyelvű szerkesztmény legrégebbi forrása 1796-ból származik, Farkas Nepomuk János hozta nyilvánosságra,

állítására szerint egy 1533-ban kelt írás 1695-ben lejegyzett példányáról másolta. Nyomatásban először 1818-ban jelent meg, de számos kézírata is ismert. Első ízben Aranka György fordította le, a magyar nyelvű kiadások többsége ezt a fordítást közli. A szöveg archaizáló személyneveivel, a rabonbánok ősi székely tisztségével, a székelyek ősi áldozópoharával és több székelyföldi helyszín bevonásával önálló mondát teremtett. A *Csíki székely krónika* hamar nagy népszerűsége miatt tett szert, amit az sem csökkentett, hogy felbukkanásától kezdve viták övezték hitelességét, mígnem előbb Nagy Géza, utóbb Szádeczky Lajos alapos elemzése nyilvánvalóvá tette, hogy hamisítvány. Hermann pontokba gyűjti azokat a körülményeket, melyek kizárják, hogy 18. századinál korábbi lenne (114.), illetve Nagy Géza nehezen hozzáférhető fordítását annak teljes jegyzetapparátusával együtt változatlanul közli. (115–150.) A hamisítványokat gyarapítja a *Csíki székely krónika* egyik kéziratában megtalálható „Kázi Lajos krónikája”, amit szintén Aranka György szándékozott közzétenni, s ami – Hermann szavaival – „több mint valószínű, hogy (...) a képzelet szüleménye, és még hamis művoltában sem létezett”. (156.)

A *Csíki székely krónika* több jóhiszemű tollforgató megtevesztett, Hermann ide sorolja Aranka Györgyöt, valamint Zombori Istvánt, Lukáts Istvánt, Aranyosrákosi Székely Sándort, Kállay Ferencet, Hilibi Gál Lászlót és Nagyajtai Kovács Istvánt. A felsorolt szerzőket egyformán jellemzi, hogy „a hamisítványokat és apróbb ferítéseket jóhiszeműen, tisztességes szándékkal használták műveikben és közléseikben, helyenként hevesen védelmezve vélt hitelességüket a kételkedők és kritikusok ellenében”. (167.)

A 19. században egyre népszerűbb utazási irodalom a Székelyföldet és a székelyek történetét sem hagyta érintetlenül. Hermann az alfejezet elnevezésében Egyed Ákos *Az utazás divatja* című szöveggyűjteményének (1973) címét parafrázálja, és alapvetése is tőle származik. Az alfejezet a magyar Fogarasi János, Jánosfalvi Sándor István és Kőváry László mellett a medgyesi szász Daniel G. Scheint és a francia August de Gerando szövegeiből közöl szemelvényeket. Hermann szerint Gerando műve, a *La Transylvanie et ses habitants* (1845) nemcsak a nyugat-európai olvasók érdeklődésére számíthatott, de eljutott a jelentősebb erdélyi könyvtárakba is. (199–201.)

A régmúlt, a magyarok és székelyek eredete a szépirodalomnak is témát szolgáltatott, nem ritkán a *Csiki székely krónika* ihletésére. A kötet 1848-ig bezárólag Bodor Lajos *Álmos*, Dózsa Dániel *Feketevitéz* és *Jolán*, Josef Marlin *Attila*, valamint Magyarosi Szőke József *Bálámber* című műveiből közöl szemelvényeket. Hermann az útleírásokban és szépirodalmi alkotásokban a hun–székely leszármazás fontos közvetítőit látja, amelyek a tudományos irodalomhoz képest szélesebb olvasóközönséget érthettek el. (205.)

Az első fejezet utolsó alfejezete a szkíta–hun eredettudat 18-19. századi közéleti megjelenését tárgyalja, ismerteti a források megértéséhez szükséges történelmi körülményeket. A székelyek a határkatonaság szervezése ellen beadványokat fogalmaztak meg, melyekben előszeretettel hivatkoztak a szkíta ősiségre és az őskőtől származó nemességre. II. József uralkodása alatt a feliratok és folyamodványok benyújtásában a székelyek kimondottan élénkek voltak. Noha a hun gyökerek nem kerülnek mindegyik szövegben említésre, azt tapasztalhatjuk, hogy „a rájuk alapozott jogokra épített érvelés, az uralkodó hajthatatlan, történetiségre érzéketlen racionalizmusa dacára is kihagyhatatlannak bizonyul”. (216.) Hermann összefoglalva megállapítja: a székelység hun eredete és ennek összekapcsolása a székely rendi szabadságjogokkal „egészen 1848-ig kiemelt érvként szerepel a kor politikai csatározásaiban”. (223.)

A harmadik nagyobb fejezet az 1849 és 1920 közötti korszakot mutatja be, beszédes, hogy terjedelme a második fejezetét kis híján megközelíti. Az első alfejezet a szabadságharc bukása utáni időkbe kalauzol minket, még hozzá a szó szoros értelmében: a kedvezőtlen politikai körülmények és a cenzúra miatt ugyanis a nemzeti szabadságeszmény csak a szépirodalmi alkotásokban és a „lazábban ellenőrzött, látszólag inkább turisztikai célokat szolgáló országismertető kiadványokban” jelenhetett meg. (227.) A honismereti irodalom Kővári László, Benkő Károly, Szilágyi Sándor és Hunfalvy János munkáival képviselteti magát. A színvonalában és műfajában különböző, szárazabb vagy olvasmányosabb kiadványokban mindenképpen közös, hogy a hun eredet mellett kisebb-nagyobb mértékben a *Csiki székely krónika* hatását is hordozzák. Hermann felhívja a figyelmet arra, hogy a képekkel illusztrált kiadványok a hun–székely rokonság eszméjének fontos közvetítői voltak és gyakran kerültek a családi könyvtárak polcaira.

(235.) A *Csiki székely krónika* a korszakban született szépirodalmi alkotások némelyikének nemcsak motívumait, hanem egyenesen a témáját szolgáltatta. Előbbire példa Jókai Mór több műve (*A varchoniták*, *Dalma*, *Úti levelek*, *A magyar nemzet története*), utóbbira Dózsa Dániel *Zandirhám* vagy Thaly Kálmán *Ne bántsát a magyart!* és *Székely-kürt* című kötetének nyitóversei, valamint Bíró Béla *Vallási harc atya és fiú között* című elbeszélése.

Hermann Gusztáv Mihály önálló fejezetet szentel Orbán Baláznak, a szerző két munkáját elemzi: *A Székelyföld leírása...* (1868–1873) kötetét és *A székelyek származásáról és intézményeiről* címmel megtartott akadémiai székfoglaló előadásának szövegét (1888). Amellett, hogy *A Székelyföld leírása...* precíz és kitaró terepmunkával elkészített, mindmáig nélkülözhetetlen alapmű, Orbánt helyenként a nemzeti romantika heve is magával ragadta, és az is tagadhatatlan, hogy a *Csiki székely krónika* meggyőződéses híveként annak elemeit ahol tudta, felhasználta. Orbán Baláznak a *Csiki székely krónikával* kapcsolatos felfogását jól illusztrálja a Hermann közölte idézet: „Egy székelynek pedig e jeles munkát – mely e nemzet ő szerkezetére és történelmére annyi érdekes dolgot nyújt – megtagadni nemzeti bűn lenne.” (259.) Hermann összességében úgy véli, hogy *A Székelyföld leírása...* főszerepet játszik a székely eredetmitosz széles körű elterjedésében. (261.) Orbán akadémiai székfoglaló előadásának nyomtatott változatát valószínűleg kevesebben forgatták. Előadásában Hunfalvy Pálnak a székelyek és magyarok hun származását tagadó, többször kifejtett nézetével vitatkozik, a fejezet pedig szemelvényt közöl Orbán Balázs érveléséből.

Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt a 19. század második felének romantikus történetírása kapcsán négy szerző, Szabó Károly, Bonyhai N. János, Nagy János és Jakab Elek munkáit elemzi. Áttekintésük széles voltát mutatja, hogy a két akadémikus (Szabó és Jakab) mellett két kevésbé ismert szerző írását is vizsgálják. A szerzők a fontos bibliográfiai és forráskiadó kiadványokat jegyző Szabó Károlynak két, a *Csiki székely krónikáról* írt tanulmányát tekintik át: *Az 1533. székely krónika hitelességének védelme* először 1854-ben, *A székely krónika ügyéről* 1861-ben látott nyomdafestéket, majd 1873-ban tanulmánykötetében újra kiadásra kerültek. Szélesebb körben ekkor váltak hozzáférhetővé, Hermann és Orbán úgy látja, Szabó munkái végül is „első számú hivatkozási alapjává

válnak mindazoknak, akik tudományos, vagy akár baráti vitákban a *Csiki székely krónika* hitelessége mellett érveltek”. (268.) Úgy véljük, Hermann és Orbán kötetének témájához tartozhat Szabó Károly egy másik munkája is, melyet itt ajánlunk a szerzők figyelmébe. Önmagában már a címe is a hun-eredet témaköréhez kapcsolja *A régi hún-székely írásról* című, három részletben közölt tanulmányát (1866),² mely a székely írás Sebestyén Gyula korpuszkiadását (1915)³ megelőző legteljesebb feldolgozása.⁴ A irodalmi-szakirodalmi áttekintés során Szabó érintette a *Csiki székely krónikát* is: a székely írás irodalma és emlékei szerinte alátámasztják a szöveg azon állítását, hogy a székelyek a vérszerződés pontjait kőoszlopokra rótták.⁵ Szabó az idézethez kapcsolt jegyzetben fenntartotta a *Csiki székely krónika* hitelessége melletti állásfoglalását.⁶ Mindezek fényében még meglepőbb az a Domján

²Szabó Károly: *A régi hún-székely írásról. I–III. Budapesti Szemle, 1866/V. 114–143; 1866/VI. 106–130; 233–277.*

³Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1915.

⁴Tubay Tiziano: *A székely írás kutatásának története.* Budapest: OSZK, 2015. 22–46.

⁵„Ha ezen századokon keresztül folyton folyó adatokból múlthatatlanul meg kell győződnünk, hogy a székelyek közt saját ősi betűik használata a XIII. századtól fogva a XVIII. századig szakadatlan gyakorlatban volt; ha továbbá ezen írás eredetéről gondolkozva, nem találhatunk semmi okot, melynél fogva annak keletkezését mai hazánkban a keresztyénség s ezzel együtt a latin írás behozatala után lehetnének képesek helyezni, s így a hagyomány hitelességét, mely ez írás eredetét fajunk ázsiai ősi honára viszi vissza, alapos okokkal kétségbe nem vonhatjuk: azt hiszem, senki sem fogja hihetetlen mesének tarthatni az 1533-ban régi irományokból szerkesztett csiki székely krónika adatát, mely szerint a székelyek az Árpáddal kötött vérszerződés pontjait kőre metszették.» Zandirhám rabonbán idejében, így szól a krónikában, a húnok másik nemzete, Álmos fia, Árpád vezérlete alatt bejövén, Zandirhám, mint az urunk (t. i. Sándor Menyhért) házában máig is meglévő irományok és emlékek bizonyítják, s a hat, kőre metszett törvényt kitévén s rabonbáni módra Budvárban áldozatot tartván, a kővekről keletkező törvényeket olvasott föl és alkalmazott nemzetét stb..«). Nézetem szerint minél hitelesebbek régi krónikáink- és íróinknak a székely írásról szóló bizonyosságai, annál inkább nyer belső hitelességben a csiki-székely krónika ezen adata, mely viszont a hún-székely írás ázsiai eredetére vonatkozó bizonyosságot támogatja.” Szabó, 1866. I. 139–140.

⁶„Jól tudom, hogy voltak és vannak hazánk tudósai közt többen, kik a csiki krónika hitelességét kétségbe vonják, sőt kereken tagadják: de azt hiszem, ezen tudós ellenfeleim is meg fogják engedni nekem, ki e krónika belhitelességét

Istvántól származó értesülés, miszerint Szabónak röviddel halála előtt, Nagy Géza kiadásának és jegyzeteinek hatására megrendült volna a hite a *Csiki székely krónikában* és földhöz vágta volna azt. (268.) A másik idézett akadémikus, Jakab Elek az *Udvarhely vármegye története* megírását 1893-ban vállalta el, halála miatt a kötetet Szádeczky Lajos fejezte be. Jakab forráskritikai és történetírói felfogását az első történeti fejezetben világosan kifejtette, romantikus történelemszemlélet jól mutatja, hogy a közigazgatási egység történetét olyan tágan értelmezte, hogy a munka hosszasan a hunok történetét ismerteti. A székelyek hun eredetének hagyománya Jakab szemében megörzendő kincs, nemzeti és erkölcsi kérdés, tagadása hazafiatlanság. Hermann és Orbán rámutatnak, hogy az *Udvarhely vármegye története* nagy népszerűségnek örvendett, beszerzése hazafias cselekedetnek számított. (277.)

Székelyföld a kiegyezés utáni békeidők megélénkülő országharását kiszolgáló úti irodalomnak továbbra is témát szolgáltatott. Hermann és Orbán, Dobránszky Péter és Hankó Vilmos könyveit, illetve a Péter János szerkesztette *A Székelyföld és székely nagyjaink* című kiadványt mutatja be. Utóbbi különlegessége, hogy a Háromszék történetét bemutató fejezet szerzője, Csutak Vilmos a székelyek hun eredetét immár kételkedve említette. Hermann és Orbán úgy véli, *A Székelyföld és székely nagyjaink* lapjain már a forráskritika hatása alá került székely történészek hangja szólalt meg. (281.)

A kor szépirodalmából számos alkotás ismert, amit ez a fajta kételkedés nem jellemez. Hermann és Orbán a korszakból Jókai Mór, Arany László, Fülöp Áron, Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Fülei Szántó Miklós és Kós Károly munkáit sorakoztatja fel. A szerzők Jókai *Bálványosvár* című regényét (1882) tartják a *Csiki székely krónika* legnevezetesebb irodalmi feldolgozásának. (284.) Benedek Elek előbb *Székely mondák és mesék* (1900), majd a *Hazánk története az ifjúság számára* (1905) lapjain tolmácsolja a székely múltat. A szerzők szerint ez utóbbinak óriási jelentősége volt a

terjedelmes bírálati értekezésében (Új Magyar Múzeum, 1854. II. köt. 383–409. és 456–487. lap) okokkal vitattam és bizonyítottam, hogy e krónikát teljes meggyőződésem szerint mindaddig hiteles forrásul idézhessem, míg okaim erősebb ellenokokkal megdőntve nem leendnek.” Szabó, 1866. I. 140.

székely eredetmonda generációk közötti családi áthagyományozódásában. (292.)

A *Történeti hagyomány és alkalmi ékesszólás* című alfejezetben Orbán Zsolt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) tízéves jubileumi, Székelyudvarhelyen tartott közgyűlésén (1895. június 4.) elhangzott alkalmi költeményeket és beszédeket elemzi. (297–299.)

A kiegyezés utáni időszak tankönyveiben hasonló jelenség figyelhető meg, mint a honismereti irodalomban. Matusik János 1868-ban és Ribáry Ferenc 1878-ban tankönyveikben még a székelyek hun eredetének hagyományát tolmácsolták. Ujházy László tankönyveiben (1900, 1906) a témát már a forráskritikai eszközeivel dolgozta fel. A kritikai felfogás fontosságát, valamint a történelmi igazság és a mítoszok világa közötti különbséget hangsúlyozta Csuday Jenő és Létmányi Nándor tankönyve is (1903). Orbán Zsolt emellett, hogy vázolja a dualizmuskori tankönyvek tartalmának átalakulását, hangsúlyozza, hogy a „székely–hun eredettudat a tankönyvek metamorfózisa dacára szilárdan tartotta magát”, amit főként az „alternatív történetírás”, az ismeretterjesztő- és szépirodalom, valamint a sajtó és a közéleti állásfoglalások szerepének tulajdonít. (309.)

A 19. század második felében a Székelyföld és lakosságának helyzetében jelentős változások történtek. A székely identitás közéleti megjelenését Orbán Zsolt két alfejezetben mutatja be. Minthogy az átalakulások során a székelyek a tisztségviselők szabad választását megőrizték, a törvényhatósági bizottságok közgyűlése az országos és helyi ügyek megvitatásának a fő színhelye maradt. Csík, Háromszék és Udvarhely vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyveit átvizsgálva Orbán arra a megállapításra jut, hogy a hun eredettudat és a dicső múlt felemlgetése „főként azokban az esetekben bukkan fel, amikor a helyi elit sérelmezi a magyar kormányok székelyföldi politikáját”, a hun származásra való hivatkozás gyakori a nagyobb átalakítások és a gazdasági-társadalmi problémák megvitatása esetében, illetve ünnepélyes alkalmakkor. Orbán összességében úgy találja, hogy a „helyi közigazgatást vezető elit gyakorta hivatkozik a székelység hun eredetére, négy évszázados mostoha sorsára és várakozására egészen a honfoglaló magyar törzsek betelepedéséig, a történelmi múlt kódéba vesző önkormányzatiságra.” (310.)

Hasonló jelenség figyelhető meg a magyar országgyűlésben, ahol általános tendencia, hogy a székely képviselők a szűkebben rájuk vonatkozó kérdéseket igyekeztek a politikai csatákból kiemelni, és nemzeti ügyként bemutatni. Miként Orbán Zsolt lefesti, a Székelyföld helyzetével és problémáival „kapcsolatosan elhangzott beszédekben helyell-közzel előfordul a székelyek hun származására való egyértelmű utalás, néha 'árnyaltabban', csak az évezredet meghaladó vagy akár másfél évezredes szerepvállalás kidomborításával.” (332.) Meglepő, hogy milyen témákban használták fel ezeket az érveket.⁷

A közéleti megnyilvánulások másik színtere a sajtó, a 19. század második fele ennek helyzetében is jelentős változást hozott. A század elején Székelyföldön egyetlen újság sem működött, az első rendszeres székelyföldi lapok röviddel a kiegyezést megelőzően indultak. A sajtó a székely identitás alakításában jelentős szerepet játszott a benne közölt versekkel, könyvismertetésekkel, tárcákkal, ünnepi beszámolókkal, beszédekkel és beszédrészletekkel. Orbán Zsolt jelentős anyagot áttekintve arra az eredményre jut, hogy a székelyföldi sajtó a napi politikai, gazdasági és kulturális aktualitások mellett „kiemelt figyelmet fordított a székely ősiségre és eredetkérdésre”. Orbán ennek okát a tudományos vitákban, a hun eredet elvető tankönyvi leckékben, majd a háború kitörését követően a harcias székely virtus lelkesítő erejében találja meg. Összességében elmondható, hogy „[a] közéleti sajtó szintjén – és nemcsak ott – a történelem egyre hangsúlyosabban a napi politika eszközüvé válik”. (358.)

A *Csillagösvény és göröngyös út* negyedik fejezete a két világháború közötti időszakot tekinti át. A „*Hunok*” *kisebbségben* című alfejezet a trianoni tragédia utáni időszak székely eredetkérdéssel kapcsolatban számba vehető erdélyi írásokat tárja elénk. Ezek egy része a történettudomány körében többségivé lett, a hunoktól való származást tagadó álláspontjával elegyedik vitába. Szerzőik egy része nem bölcsész végzettségű értelmiségi, sok

⁷ Könyvismertetőnk címét ezek közül, Bereczky Sándor képviselő 1876. március 24-i, a Királyföld rendezésével kapcsolatos előterjesztés vitájában elhangzott felszólalásából kölcsönöztük. „Mi székelyek, ott Erdélyben – mondhatom – öregebbek vagyunk, mint a történelem, mert még az sem tud egészen visszaemlékezni azon időpontra s világosan megjelölni azt, midőn mi oda betelepedtünk.” Hermann – Orbán, 2018. 334.

esetben azonban az idézett cikkek szerző nélkül, mintegy szerkesztőségi álláspontként jelentek meg. Hermann úgy véli, hogy „[b]ármit is mondott a tudomány, és bármit is írt az újság, a kisebbségi sorba került székelység történeti identitásában nem következett be lényeges változás: egy – az értelmiségen belül is nagyon szűkre szabható – kört leszámítva, mindenki Attila meg hunjai ivadékanak, a Székelyföldet másfél ezer éve birtokló nép fiának tekintette magát”. (366.) Az 1920 után kiadott tankönyveket áttekintve Hermann megállapítja, hogy azok többségében a hun-eredetmítosszal ellentétes álláspontokat mutattak be (például a székelyek Szent László letelepítette határőrök), noha kuriózumként említ olyan román érdekltségű kiadónál, román nyelven megjelent tankönyvet is, amely a székelyek hun származását népszerűsítette. Felmerül a kérdés, honnét származik a kor székely ifjúságának huntudata, ha az iskolai oktatás rendre mást közvetített? Hermann szerint a „szülők, nagyszülők, papok, valamint a magyar iskolák pedagógusainak szóbeli okítása tovább működött – a hivatalos diskurzussal szembeni konokságból adódóan –, valószínűleg élénkebben, mint korábban”. (367.) A rokonok és pedagógusok mellett Hermann kiemelkedő szerepet tulajdonít Benedek Elek könyveinek, köztük a már Trianon után kiadott *Magyarok története* című kötetének is. (369.)

Önmagában már a következő alfejezet, *Az emigráció visszavág* szerkezete is árulkodó a kialakult a viszonyokról: az Erdélyből a csonka országba áttelepült székelyek nem helyezhetők egyetlen narratívába. Az általuk képviselt történeti meggyőződés révén mutathatók be azok a székely származású értelmiségiek, akik kitarthattak a magyar történészek többsége által elvetett hun-eredet és területi folytonosság eszméje mellett (Endes Miklós, Rugonfalvi Kiss István). Vannak aztán olyan ügybuzgó tollforgatók, akiket nehéz volna a tudósok közé sorolni, noha munkájuk olykor akadémiai reakciót is kiváltott, mint id. Jósa Jánosé. Székelyföldről van olyan Magyarországon kiadott munka is, a Gaali Zoltán szerkesztette *A székely ősvárak története, mondája és legendája* (1938), ami igen alacsony színvonala ellenére nagy népszerűségnek örvendett. Hermann szerint „[a]lighanem megalapozott a gyanúnk arra vonatkozóan, hogy az „összeállító” sohasem járt Székelyföldön”. (387.) Ennek ellenére Gaali könyve nemcsak az anyaországban volt kedvelt, hanem 1940 után erdélyi családi

könyvtárakba is eljutott, az 1990-es rendszerváltozás után pedig újabb kiadásokat élt meg. (389.)

Az Erdélyből áttelepült székelyek identitásának megőrzésében fontos szerepet játszottak a különféle egyesületek és folyóiratok. Több ezek közül az eddig ismertettekénél radikálisabb hangot ütött meg. Hermann szerint a legkeményvonalasabb csoport a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SzEFHE) volt, tagjai minden év májusában „Nagy Áldozatot” mutattak be egy zugligeti tisztáson, ami során a „főrabonbánjuk” vezetésével „nemzetségeik” megerősítették hűségüket a magyar nemzethez és székelységhez. (389.) A folyóiratok közül Hermann a „nemzet- és fajvédő” attitűdű, agresszív hangvételű *A Székelység* című lapot emeli ki (1932–1938), ami a székelyek hun származása szócsövének tekinthető, szerkesztői a *Csiki székely krónika* védelmére aktuálpolitikai kérdésként tekintettek. Hangvételében mérsékeltbb irányt képviselt a *Hargitaváralja*, a „Szegedi Hargitaváralja jelképes székely község hivatalos közlönye”. Bár rendre a *Csiki székely krónika* hitelességét bizonygató cikkeket közöltek, Hermann megjegyzi, hogy *Hargitaváralja* szerkesztői „megtűrtek ettől eltérő véleményt is”. (403–404.) A bemutatott folyóiratok sajtópiaci jelentéktelenségük ellenére befolyásolták a székelység identitását, Hermann szavaival „a második világháború éveiben Erdélyben is közvetlen szerephez jutó magyarországi székely emigráció (hangsúlyos módon ennek értelmisége) körében kifejtett hatásukkal”. (405.)

A székelyek hun származása a magyar országgyűléseken 1918–1940 között a korábbinál gyérebben fordul elő, az ezt tárgyaló fejezetben Orbán Zsolt mindössze két alkalommal adatozta. Először 1926. április 22-én, amikor Griger Miklós említette hosszabb külpolitikai beszédében. Másodszor 1934. június 26-án bukkant fel, amikor Krüger Aladár képviselő szólalt fel a francia külügyminiszter romániai és erdélyi útja kapcsán és a miniszter Bukarestben tett kijelentései okán hangsúlyozta a székelyek és magyar elsőbbségét. (406–409.)

A *Csillagösvény és göröngyös út* ötödik fejezete a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) utáni időszakot vizsgálja, amikor Észak-Erdély és a Székelyföld nagyobb része visszatért Magyarországhoz. A döntés egyik következményeként a visszacsatolt területeken megszabadultak a román cenzúrától, illetve az anyaországiak körében is élénkült a Székelyföld iránti érdeklődés.

Hermann és Orbán két kiadványt ismertet. A *Székelyföld írásban és képen* a második bécsi döntés első évfordulójára jelent meg (1941), ebben Dobos Ferenc székelyudvarhelyi történelemtanár közvetítette a székelyek hun eredetét. Lévai Lajos *Székelyföldi kis tükör* című könyve (1942) a szerző korábbi kötetének felújított változata, melynek egyetlen újdonsága Petőfinek *A székelyekhez* című verséből kölcsönzött mottó. Az ismeretterjesztő kiadványok megjelentetése a magyar állam támogatását élvezte. (414–416.)

A cenzúra megszűnésének másik következménye az volt, hogy a székelyek eredetével kapcsolatos viták is nagyobb teret kaptak. A kolozsvári egyetemen Baráth Tibor (aki később maga is alternatív őstörténeti nézetek ötletgazdája lesz⁸) Németh Gyula csatlakozott népelméletét tolmácsolta. Hermann és Orbán szemelvényeiből nyilvánvaló, hogy nem volt hiány a mitizáló, alternatív elképzelésekből (Orbán Árpád, Bányai János, Jósa János és Balás Béla révén), néhol már a székely–sumér rokonság is hívekre talált. Osztozhatunk Hermann és Orbán álláspontjában, „az akadémiai történetírás és a közönség elvárásának megfelelni kívánó, misztikus-zavaros történelmi nagyotmondás itt már nagyon távol került egymástól.” (424.)

A történettudomány fejlődése és az újabb, alternatív elképzelések ellenére a krónikák korától öröklődő Csaba-monda és a *Csiki székely krónika* sem vesztett hatásából. Legalábbis erről tanúskodik a Hermann és Orbán bemutatott két vers, Petres Kálmán *Székely nóta* és P. Jánossy Béla *Jubileumi óda* című költeménye. Mindkettő katolikus kiadványban jelent meg. (425–426.)

Hermann és Orbán vizsgálata nyilvánvalóvá teszi, hogy a székelyek története és eredete, hasonlóan a kiegészítés utáni időszakhoz, 1940 után ismét gyakrabban bukkan fel az országgyűlési felszólalásokban. Székely képviselőként elsőként Pál Gábor emelkedhetett szólásra 1940. október 10-én, a behívott erdélyi képviselők megbízóleveleinek bemutatásakor. A tapssal és éljenzésekkel megszakított ünnepi felszólalását Pál Gábor a székelység évezredet meghaladó erdélyi határvédő szerepével indította. (427.) Tóth Balázs kézdivásárhelyi képviselő a Székelyföldre kinevezett tisztviselők helyiakkal szembeni

⁸ Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda: Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig. *Kommentár*, 2006/5. 69–79.

magatartását bírálva, Gaál Alajos képviselő pedig az agrárreform szükségessége mellett érvelve említette a székelyek ősiségét 1942-ben. Hermann és Orbán kiemeli, hogy a székelyek eredetének toposzát nemcsak székely képviselők használták fel: Laky Dezső kormánypárti képviselő 1940-ben a Teleki-kabinet eredményeit méltatva idézte meg Csaba királyfi alakját. (428–430.)

A székelység témája a vesztes II. világháborút követően eltűnt a magyar országgyűlési felszólalásokból. A korábbi narratíva utoljára Slachta Margit felszólalásában található meg, aki 1946. július 30-án a miniszterelnök béketárgyalásokról tartott beszámolójához hozzátartozó színezte beszédét a Hadak Útja közismert mondájával. Hermann és Orbán a következő évekből még két felszólalást adatok, ami a székelyek történetéhez kapcsolódik, Török Júlia és Nagy László beszédét (1948), mindkettő már a kommunista retorika jegyeit viseli. (431–432.)

A *Csillagösvény és göröngyös út* hatodik fejezete a székely identitás erdélyi megjelenési lehetőségeit és a szóba jövő forrásokat ismerteti a kommunista diktatúra idején. Székelyföld ismét megváltozott fennhatósága, valamint Románia többszöri közigazgatási átalakításai nyomán az etnikailag homogén székely tömb közigazgatásilag több részre tagolódott, így Hermann szerint érthető, hogy a „székelység regionális identitása, ennek történeti vonatkozásai csak elvétve-elrejtve jelentkezhetnek a kor nyilvánossága előtt”. (435.) Székelyföld és a székelység hiányzik a tankönyvek szintjén is, Mihail Roller marxista történész 1948-ban kiadott középiskolai tankönyvében egyáltalán nem szerepelnek székelyek, az 1952-ben megjelent bővített kiadásban is csak említészerűen bukkannak fel.

Az erdélyi tudományos irodalom a kérdést nem kerülte ennyire. A székelyek eredetéről előbb románul lehetett olvasni Ștefan Pascu történész írását (1961), ami aztán magyar fordításban is megjelent az *Erdély története* lapjain (1964). Pascu szerint a székelység több török ajkú nép keveredése révén alakult ki. A kérdést későbbi munkáiban is érintette, Pascu román nyelvű írásai azonban Hermann szerint „elhanyagolhatóan kis mértékben került[ek] magyar olvasók kezébe”. (437.)

A székely mitikus múlt a források szűkösége ellenére nem veszett ki teljesen a közbeszédből. Hermann a *Korunk* és a *Művelődés* hasábjain nyomdafestéket látott írásokkal támasztja alá,

hogy a *Csiki székely krónika* és történeti elemei többször felbukkantak különböző folyóiratokban. A rendszerváltozásig kiadatlan írások (például Szócs Istvánnak a *Csiki székely krónikáról* 1980-ban írt dolgozata) szintén az alternatív múlt iránti érdeklődésről tanúskodnak. (437–440.)

A székely mitikus múlttal kapcsolatos tartózkodás a szépirodalmi könyvkiadást is érintette. Kriza János *Vadrózsák* című kötetének 1975-ös kiadásából hiányoznak a hun eredettudattal, az Attilától való származással és Udvarhelyszék magyar jellegével kapcsolatos versek. Hermann szerint ez azért is különös, mert Jókai *Bálványosvára* és Gárdonyi *Láthatatlan embere* ezzel egy időben cenzúra nélkül megjelenhetett. (441.)

A kor ideológusai hangsúlyosan érzékenyek voltak a Csaba királyfi emlegetésére. A cenzori éberséget Szemlér Ferenc játszotta ki 1968-ban, amikor az udvarhelyi gimnázium 375. évfordulójára írt alkalmi versében szerepelteti Csaba alakját, ráadásul „a költeményt évtizedeken keresztül az iskola legjobb versmondója szavalta el az iskola ballagási ünnepségén”. (441–442.)

Hosszú időre az utolsó, a székelyek eredetét említő munka az 1981-ben kiadott *A romániai magyar nemzetiség* című kötet. A széles közönségnek szánt kiadvány szoros politikai ellenőrzés mellett jelent meg, Hermann szerint, noha a fejezetszerző Demény Lajos a románok érzékenységére nagy gonddal ügyelt, a „székelyekre nézve szinte semmi sem kerül – vagy, nem tudni, mi okból és kinek köszönhetően, semmi sem marad” – a szövegben. (442.)

Az iskolások körében Hermann Gusztáv és Pál Judit végzett felméréseket, ezek alapján a '70–80-as évek tanulói a székely eredetkérdésről kevés ismerettel rendelkeztek, jó részük székelységképe a családtagok közvetítette hagyományokból és a tankönyvek megemésztetlen anyagából állt össze. (443–447.) Hermann Gusztáv Mihály példákkal illusztrálja, hogy a székelyek eredetének hagyományozódásában a nagyapai történetek milyen fontos szerepet játszottak. (448–450.)

A fejezet zárása az előbb bemutatottak fényében meglepő. Hermann a székely múltra való hivatkozással bemutatott érvelést adatolni tudja egy 1968-ban kelt levéllel, melyben székelyudvarhelyi értelmiségiek fordulnak a helyi pártszervek közreműködésével Fazekas Jánoshoz, a román minisztertanács elnökhelyetteséhez. A

levélírók mellett érveltek, hogy a közigazgatási átszervezés során létrejövő Hargita megye székhelye Székelyudvarhely legyen, érveikben pedig keveredik a mítosz és a történelem. (451–452.)

A *Csillagösvény és göröngyös út* hetedik, egyben utolsó fejezte egy székely identitással kapcsolatos kérdőíves felmérés eredményeit ismerteti. Orbán Zsolt a felmérés célját határozottan jelöli ki: „helyzetképet adni a jelen székelyföldi társadalmának vélekedéséről az eredetkérdéssel, saját történelmének legfontosabbnak tartott elemeivel, illetve a közösséget összekötő, legjelentősebb kohéziós erővel kapcsolatban”. (457.)

A kérdőíves felmérés két előzményéről olvashatunk. A korábbi Veres Valér szociológus 2000. évi összetett vizsgálata az erdélyi magyarok nemzeti identitásáról (2005). A későbbi pedig a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem székelyudvarhelyi mesterszakos hallgatóinak szemináriumi vizsgálata, amit Herman Gusztáv Mihály irányításával végeztek 2012-ben. Ez utóbbi az Orbán ismertette felmérés közvetlen előzményének tekinthető, a hallgatók a kötetben bemutatott vizsgálatával megegyező kérdőívvel dolgoztak.

Az ismertetett felmérés során az egyszerű véletlen mintavétel módszerét alkalmazták, figyelembe vették az egyes alminták eloszlását, végül 1008 kérdőívet elemeztek, amit 38 településen gyűjtöttek. A feltett feleletválasztó kérdések a következők voltak: „1. Ki volt az ön személyes meggyőződése szerint Csaba királyfi? 2. Mit tart a székelyek eredetéről? 3. Mit emelne ki (mit tart a legfontosabbnak) a székely történelemből? 4. Elsősorban mi tartja össze a jelenlegi székelységet?” (460.) Orbán a kérdésekre adott válaszokat több szempontból (a válaszok száma, a kérdésekre adott válaszok iskolai végzettség és terület szerinti, valamint településtípus és életkor szerinti eloszlása alapján) grafikonon ábrázolja és elemzi. (461–476.)

Hermann és Orbán kötete aprólékos munkán alapuló, tudományos igényességgel készített és olvasmányos stílusban írt kiadvány. A benne összeválogatott szövegek, a mértéktartó és megalapozott következtetések révén a jövőbeli kutatások fontos kiindulópontjának kínálkozik. Természetesen az ilyen széles korszakot és ilyen sokféle forrást áttekintő munkát, ahogyan a szerzők maguk is megvallják, befejezni nem, csak abbahagyni lehet. Ez pedig megannyi lehetőséggel kecsegtet a kérdés további tudományos feldolgozásában.

